

Ἡ χειροθεσία τοῦ Ἡγουμένου Τελετουργικὴ καὶ Εἰκονογραφικὴ θεώρηση*

π. Ἡλία Καραλῆ**

Ὁ κοινοβιακὸς μοναχισμὸς ποὺ ιδρύθηκε ἀπὸ τὸν ὅσιο Παχώμιο στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. εἶχε δύο βασικοὺς ἄξονες: τὸ κοινὸ πρόγραμμα ζωῆς καὶ τὸν ἔλεγχο αὐτῆς τῆς πορείας ἀπὸ ἡγούμενο. Ἡ κοινὴ πορεία τῶν μοναχῶν συνετέλεσε στὸ νὰ διαμορφωθεῖ μαζί με τὴν κατ' ἴδιαν καὶ δημόσια προσευχὴ μιὰ νέα μορφή προσευχῆς, τὸ ἀποκαλούμενο ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς λατρείας μοναστηριακὸ τυπικὸ¹. Μέσα σὲ αὐτὴ τὴ μοναστηριακὴ τάξη διαμορφώθηκαν σὺν τῷ χρόνῳ εἰδικὲς τελετές, ὅπως ἡ μοναχικὴ κουρά², ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία μοναχοῦ³ καὶ οἱ χειροθεσίες (ἡγουμένου, οἰκονόμου, ἐκκλησιάρχου) ποὺ ἐξέφραζαν καὶ ἐξεπλήρωναν τὴ μοναστηριακὴ προσευχητικὴ πράξη.

Ἡ ἔρευνα ποὺ πραγματοποιεῖται στὸ μοναστηριακὸ τυπικὸ ἀποκάλυψε πτυχὲς ποὺ μᾶς βοήθησαν νὰ ἐμβαθύνουμε σὲ γνώση σχετικὰ μετὰ τὴ λατρεία τοῦ βυζαντινοῦ μοναστηριακοῦ βίου⁴. Ὡστόσο ἡ ἀπουσία μελέτης σχετικῆς μετὰ τὶς χειροθεσίες μᾶς ὤθησε νὰ ἀσχοληθοῦμε στὸ

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή σχετικῆς εἰσηγήσεως στὸ Α' Ἐτήσιο Συνέδριο Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν τῆς Βυζαντινολογικῆς Ἑταιρείας Κύπρου στὶς 13-15 Ἰανουαρίου 2017 στὴ Λευκωσία.

** Ὁ πατὴρ Ἡλίας Καραλῆς εἶναι Διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

1. A. Baumstark, *Liturgie comparée. Principes et méthodes pour l'étude historique des liturgies chrétiennes*, Chevtogne 1953, σ. 124. π. Α. Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία προσευχόμενη*, Ἀθήνα 2003, σσ. 242-265.

2. M. Wawryk, *Initiatio Monastica in Liturgia Byzantina*, OCA 180, Roma 1968.

3. P. Galadza, "The evolution of Funerals for Monks in the Byzantine Realm: From Tenth to the Sixteenth Century", *OCP* 70 (2004), σσ. 225-257.

4. Μνημειῶδες πλέον ἔργο ἀποτελεῖ ἡ πρόσφατη συλλογὴ καὶ κριτικὴ ἔκδοση τῶν S. Parenti καὶ J. Anderson. βλ. J. Anderson – S. Parenti, *A Byzantine Monastic Office 1105 A.D.*, Washington D.C. 2016.

πλαίσιο ενός άρθρου με τη χειροθεσία του ἡγουμένου. Είναι προφανές ότι ὁ ἡγούμενος με τὴ συγκέντρωση τῶν ἐξουσιῶν στὸ πρόσωπό του ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς μονῆς (τὶς διοικητικές, τὶς οἰκονομικές, τὶς πνευματικές καὶ τὶς λατρευτικές⁵), εἶχε καταλυτικὸ ρόλο γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ μοναστικοῦ βίου.

Πληροφορίες γιὰ τὴν τελετὴ δυνάμεθα νὰ ἀντλήσουμε ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς κώδικες εὐχολογιακοῦ περιεχομένου καὶ ἀπὸ τὶς μοναστηριακὲς πηγές (διαθήκες, ὑποτυπώσεις, τυπικά)⁶ ποὺ σώζονται καὶ καταγράφουν τὴν τάξη τῆς μέσης καὶ ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου, ἀλλὰ μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε πληροφορίες καὶ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα δείγματα μικρογραφιῶν χειρογράφων, τὰ *realia* τῆς ἐποχῆς. Ἡ ταυτόχρονη ἐξέταση πηγῶν καὶ εἰκονογραφίας συνιστᾷ στὸ νὰ δομηθεῖ μιὰ σαφέστερη εἰκόνα γιὰ τὴν τελετὴ τῆς χειροθεσίας τοῦ ἡγουμένου.

A. Τελετουργικὴ Χειροθεσίας Ἱγουμένου

Ἡ τελετὴ τῆς χειροθεσίας τοῦ ἡγουμένου ἐντοπίζεται σὲ χειρόγραφα εὐχολογιακοῦ περιεχομένου τῆς βυζαντινῆς περιόδου, χρονολογημένα ἀπὸ τὸν 8ο ἕως τὸν 15ο αἰ. Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ παραθέτουμε τὰ χειρόγραφα εὐχολογιακοῦ περιεχομένου στὰ ὁποῖα καταχωρίζεται ἡ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου.

Πίνακας 1. Κατάλογος χειρογράφων

<i>Τοποθεσία</i>	<i>Βιβλιοθήκη</i>	<i>Ἀριθμὸς</i>	<i>Χρονολόγηση</i>	<i>Folia</i>
Ρώμη	Bibl. Apost. Vat.	Gr. 336	8ος αἰ.	174r-175r ⁱ
Παρίσι	Bibl. Nat. Franc.	C. 213	1027	35v-36r ⁱⁱ

5. A.M.T[albot]-A.K[azhdan], s.v. “Hegoumenos”, *ODB* 2, 907-908.

6. Γιὰ τοὺς ὅρους βλ. Κ. Μανάφης, *Μοναστηριακὰ Τυπικά-Διαθήκαι*, Ἀθήνα 1970, σ. 21-27.

Ρώμη	Ί. Μ. Κρυπτ.	G. B. 1	11 ^{ος} αἰ.	47v-48r ⁱⁱⁱ
Σινᾶ	Ί. Μ. Ἀγ. Αἰκ.	959	11ος αἰ.	122r-123v ^{iv}
Ρώμη	Bibl. Apost. Vat.	V. gr.1872	12ος αἰ.	49v-50v ^v
Ρώμη	Bibl. Apost. Vat.	V. gr.1970	13ος αἰ.	215r-216r ^{vi}
Ἀλεξάνδρεια	Πατρ. Βιβλ. Ἀλεξ.	392	1407	48v-50r ^{vii}
Ἄγ. Ὅρος	Ί. Μ. Λαύρας	Θ 88	1475	112-114 ^{viii}
Ἀλεξάνδρεια	Πατρ. Βιβλ. Ἀλεξ.	46	14ος αἰ.	81-82 ^{ix}
Ἄγ. Ὅρος	Ί. Μ. Ξενοφώντος	163	14ος αἰ.	Εἰλητάριο ^x

i. S. Parenti-E. Velkoska, *L'eucologio Barberini gr. 336*, Roma 1995, σσ. 191-192.

ii. M. Arranz, *L'eucologio Constantinopolitano agli inizi del secolo XI*, Roma 1996, σσ. 166-168.

iii. Ὁ.π.

iv. A. Dmitrievskiy, *Opisanie Liturgicheskikh Rukopesi*, τ. II, Kiev 1901, σσ. 42-63.

v. P. Canart, *Codices Vaticani Graeci (1745-1963)*, τ. I, Vaticana 1970, σσ. 422-426.

vi. A. G. Mercati, "L'eucologio di S. Maria del Patir con un frammento di anafora greca inedita", *Revue Biblique* 46 (1934), σσ. 224-240. Ὁ Ἰω. Φουντούλης ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐν λόγῳ κώδικας ἀντιγράφει κώδικα τοῦ 11ου αἰ. βλ. Ἰω. Φουντούλης, *Θεῖα Λειτουργία*, [Κείμενα Λειτουργικῆς III], Θεσσαλονίκη 1994, σ. 72.

vii. Dmitrievskiy, *Opisanie*, σσ. 376-378. Δ. Μοσχονᾶς, *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης. Χειρόγραφα*, τ. I, Ἀλεξάνδρεια 1945, σ. 224.

vii. Dmitrievskiy, *Opisanie*, σ. 436. Σ. Εὐστρατιάδης – Σπυρίδων (Μοναχός), *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας*, Honoré Champion, Paris 1925, σ. 146.

ix. Dmitrievskiy, *Opisanie*, τ. II, σ. 344-348. Μοσχονᾶς, *Κατάλογοι*, σσ. 45-46. Ὁ Dmitrievskiy τὸν καταχωρίζει ὡς 140-104 (94). Ἐμεῖς τὸν ταυτίζουμε μὲ τὸν κώδικα 46 τοῦ καταλόγου τοῦ Δ. Μοσχονᾶ.

x. Σπ. Λάμπρος, *Κατάλογος τοῦ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν Κωδίκων*, τ. I, Canterbury 1895, σ. 74.

Αθήνα	Ἐθν. Βιβλ. Ἑλλ.	2473	15ος αἰ.	52 ^{xi}
Λάρνακα	Ἰ. Μ. Κιτίου	18	14ος-15ος αἰ.	96r-99r ^{xii}
Ἄγ. Ὄρος	Ἰ. Μ. Διονυσίου	489	15ος-16ος αἰ.	85r-87v ^{xiii}

xi. Λ. Πολίτης, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1991 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 54), σ. 476. Π. Τρεμπέλας, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, τ. Ι, Ἀθήνα 1998, σσ. 242-243.

xii. Τὸν Κιτίου 18 ἡ παλαιογραφικὴ ἔρευνα τὸν κατατάσσει μεταξύ 14ου αἰ. καὶ 15ου αἰ. βλ. Χ. Παπαϊωάννου, «Τακτικὸν ἦτοι Ἀρχιερατικὸν Εὐχολόγιον τῆς Ἐπισκοπῆς Καρπάσεων καὶ Ἀμμοχώστου», *Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ* 3 (1913), σσ. 85-87. J. Darrouzès, «Textes synodaux chypriotes», *REB* (37) 1979, σσ. 14-15. C. Constantinides «The Protopapas Laurentios Dalephantos. A Scribe in 16th century Famagusta», *Δωδώνη* 17.1 (1988), σ. 170. Οἱ παραπάνω χρησιμοποιοῦν τὴν παλαιὰ ἀρίθμηση τοῦ κώδικα 1. Ὁ Ἀρχ. Γ. Ἰωαννίδης χρονολογεῖ τὸν κώδικα τὸν 16ο αἰ. καὶ τὸν κατατάσσει μετὰ τοὺς κώδικες Barb. gr. 390 (1575) καὶ Διονυσίου 489 (15ος-16ος αἰ.). βλ. Γ. Ἰωαννίδης, «Τάξις γινομένη περὶ ἀντιμινσίων στὸ κυπριακὸ εὐχολόγιον Barberini Greco 390», *ΚυπΣπ* 61-62 (2000/1), σ. 314.

xiii. Λάμπρος, *Κατάλογος*, τ. Ι, σ. 429. Dmitrievskiy, *Opisanie*, τ. II σ. 638. Darrouzès, *Textes*, σ. 14-15. Constantinides, *The Protopapas*, σ. 170.

Ἡ τάξη τῆς χειροθεσίας τοῦ ἡγουμένου, ποὺ ἀπαντᾷ διαμορφωμένη στὸν ἀρχαιότερο κώδικα Barberinus graecus 336, τοῦ 8ου αἰ., παρουσιάζει τὴ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου ὅπως τελεῖται ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως⁷.

Ἡ τελετὴ σύμφωνα μὲ τὸν παραπάνω κώδικα ἔχει ὡς ἐξῆς: Γίνεται ἡ προσαγωγὴ τοῦ ὑποψηφίου, κατὰ τὴν ὁποία εἶναι παρόντες οἱ ἐκλέκτορες μοναχοί, χωρὶς νὰ διευκρινίζεται ἂν ἡ τελετὴ λαμβάνει χώρα ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς μονῆς. Ὁ Πατριάρχης σφραγίζει τὸν ὑποψήφιο καὶ ἔχοντας τὸ χέρι του ἐπάνω στὴν κεφαλὴ τοῦ ὑποψηφίου διαβάζει τὴν πρώτη εὐχή, ἀφοῦ ὁ διάκονος προσκαλέσει τοὺς παρόντες σὲ προσευχὴ μὲ τὸ κέλευσμα τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἡ δομὴ τῆς εὐχῆς παρουσιάζει τὴ γνωστὴ εὐχολογιακὴ διάταξη. Ἐκινᾷ μὲ τὴν ἐπίκληση-προσφώνηση: «Ὁ Θεός, ὁ διὰ παντὸς τῆς τῶν

7. Parenti-Velkoska, *L'eucologio*, 191: *Εὐχὴ ἐπὶ προχειρίσεως ἡγουμένου ἐν τῷ εὐαγεῖ πατριαρχείῳ*.

ἀνθρώπων σωτηρίας πρόνοιαν ποιούμενος». Ἐπεται ἡ περιγραφή τῶν ιδιοτήτων τοῦ Θεοῦ σχετικά μὲ τὴ χειροθεσία (ἀνάμνησις): «ὁ καὶ τὴν λογικὴν ταύτην ποιίμνην ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς ἓν συναγαγών». Συνεχίζει μὲ τὰ αἰτήματα: «αὐτός, Δέσποτα τῶν ἀπάντων, τῇ ἀμετρήτῳ σου φιλανθρωπία ἀμεμπτον αὐτὴν διατήρησον, τὰς σὰς ἐντολὰς ἀδιαλείπτως φυλάττουσαν πρὸς τὸ μὴ ἀπολέσθαι ἐξ αὐτῆς ἓν πρόβατον καὶ ὑπὸ λύκου τοῦ ἐναντίου διαφθαρῆναι καὶ τὸν δοῦλον σου τοῦτον ὃν ἠυδόκησας καταστῆναι ἐπ’ αὐτοὺς ἡγούμενον ἄξιον τῆς σῆς ἀνάδειξον ἀγαθότητος, καὶ πάσαις ταῖς ἀρεταῖς κατακόσμησον διὰ τῶν οἰκείων ἀγαθῶν ἔργων, τύπον τοῖς ὑφ’ ἐαυτὸν γινόμενον, ὥστε αὐτοὺς ζηλωτὰς γενέσθαι τῆς ἀμέμπτου αὐτοῦ πολιτείας καὶ σὺν αὐτῷ ἀκατακρίτως παραστῆναι τῷ φοβερῷ σου βήματι». Καὶ τέλος ἡ δοξολογητικὴ ἐπισφράγιση: Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα (...).

Πρὶν ἀκολουθήσει ἡ ἀνάγνωση τῆς δεύτερης εὐχῆς, ὁ Πατριάρχης εἰρηνεύει καὶ ὁ διάκονος κελεύει νὰ κλίνουν ὅλοι τὰ κεφάλια τους. Ἡ εὐχὴ ποὺ ἔπεται εἶναι μικρῆς ἐκτάσεως, περιλαμβάνοντας ἀπλῶς μόνον αἴτημα: *Κλίνον, Κύριε, τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσον τῆς δεήσεως ἡμῶν, καὶ ἀνάδειξον τὸν δοῦλόν σου τοῦτον πιστὸν καὶ φρόνιμον οἰκονόμον τῆς ἐνεπιστευθείσης αὐτῷ ὑπὸ τῆς σῆς χάριτος λογικῆς ποιίμνης, ποιοῦντα ἐν πᾶσιν τὸ σὸν θέλημα καὶ ἄξιον τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας γενόμενον· καὶ τὴν δοξολογητικὴ ἐπισφράγιση: Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία.*

Τὸ περιεχόμενο καὶ τῶν δύο εὐχῶν παρουσιάζει συμβολικὰ τὸν ρόλο τοῦ ἡγουμένου ὡς ποιμένος, γιὰ τὸν ὁποῖον αἰτεῖται ἡ χάρις, ὥστε νὰ καταξιωθεῖ νὰ ποιμάνει τὴ λογικὴ ποιίμνη ποὺ συμβολίζει τοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς.

Ἡ τελετὴ τελειώνει μὲ τὴν ἐπίδοση ἀμφίου σχετικοῦ μὲ τὴ διακονία ποὺ ἀναλαμβάνει ὁ προχειριζόμενος καὶ τὸν ἀδελφικὸ ἀσπασμό. Τὸ σχετικὸ ἄμφιο ποὺ λαμβάνει εἶναι ἓνα νέο παλλίο (*pallium*), ἀφοῦ ἀφαιρεθεῖ τὸ παλαιό. Τὸ παλλίο ἦταν μέρος τῆς ρωμαϊκῆς ἐνδυμασίας ἀρχικὰ καὶ μετέπειτα –κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο– χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς σὲ μελανὸ χρῶμα⁸, τὸ ὁποῖο λάμβαναν κατὰ τὴ μοναχικὴ τους κουρά.

8. N. P. Š[evčenko], s.v. “Himation”, *ODB* 2, 932.

Σύμφωνα λοιπόν με την τάξη που καταγράφεται στο έν λόγω χειρόγραφο, διαφαίνονται τρία στάδια: α) ή προσαγωγή του ύποψηφίου, β) ή ανάγνωση δύο ευχών με ένδιάμεση συναπτή και γ) ή επίδοση ένδύματος σχετικού με την ανάληψη του έργου του. Τα στάδια αυτά λίγο πολύ ήταν κοινά στις χειροθεσίες, τις χειροτονίες, ακόμη και στη στέψη του Αυτοκράτορα⁹.

Η εξέταση των μεταγενέστερων ευχολογιών φανερώνει ότι η τελετή υπέστη μικρές τελετουργικές αλλαγές. Συγκεκριμένα στα χειρόγραφα της ύστερης περιόδου καταχωρίζονται επιπρόσθετα τελετουργικά στοιχεία και στα τρία στάδια. Σύμφωνα με τον κώδικα 392 του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, το οποίο συνεγράφη από τον Μητροπολίτη Σουπακίου το 1407¹⁰, στο στάδιο της προσαγωγής έντοπίζουμε τον χαρτοφύλακα να προσάγει τον μέλλοντα ήγούμενο στον Πατριάρχη, ο οποίος τον εύλογει και έκφωνει: «*Ἡ χάρις τοῦ Παναγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος προχειρίζεται σε καθηγούμενο τῆς σεβάσμιαις μονῆς ὁ δεῖνα*». Ἡ συμμετοχή του χαρτοφύλακα μαρτυρεῖ τὴν ἀναβάθμιση τοῦ ρόλου του, πὸν ξεκίνησε νὰ συντελεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν 11ο αἰ.¹¹

Στο στάδιο που γίνεται η ανάγνωση των ευχών, καταχωρίζεται στο εύχολόγιο μία διαφορετική εὐχή, ή οποία δὲν παρουσιάζει διαφορετικά νοήματα, ἀλλὰ κάνει ἀναφορά καὶ αὐτὴ στοὺς θεολογικοὺς συμβολισμοὺς τῆς ποιμνῆς (μονῆς)¹² καὶ τοῦ ποιμένου (ἡγούμενος)¹³.

Στο τρίτο καὶ τελευταῖο στάδιο, κατὰ τὴν ἐπίδοση τοῦ ένδύματος παλλίου, τῶρα προστίθεται καὶ τὸ δεκανίκιον. Ὁ ὄρος δεκανίκιον ἀπαντᾷ σὲ πηγές τῆς ὕστερης περιόδου καὶ περιγράφει μία λεπτὴ ράβδος πὸν έντοπίζεται καὶ με τοὺς ὄρους *ράβδος καὶ βακτηρία*¹⁴.

9. M. Arranz, «Le couronnement royal et autres promotions de cour à Byzance (Les sacrements de institution de l'ancien euchologe constantinopolitain: III-1)», *OCP* 56 (1990), σσ. 132-133. P. Yannopoulos, «Le couronnement de l'Empereur à Byzance: rituel et fond institutionnel», *Byzantion* 61 (1991), σ. 92.

10. Dmitrievskiy, *Opisanie*, σ. 377.

11. Β. Λεονταρίτου, *Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὕπηρεσίες στὴν πρώιμη καὶ μέση Βυζαντινὴ περίοδο*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1996, σ. 630.

12. Dmitrievskiy, *Opisanie*, σ. 378: [...] ἐμπιστευθὲν λογικὸν αὐτὸν ποιμνιον.

13. Dmitrievskiy, *Opisanie*, σ. 378: [...] ποιμένα τῶν λογικῶν σου προβάτων.

14. Ψευδο-Κωδινός, *Περὶ ὀφικίων*, R. Macrides – J.A. Munitz – D. Angelov, *Pseudo-*

Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ παραθέτουμε ἀναφορὲς ἐπιδόσεως ράβδου στὸν ἡγούμενο κατὰ τὴ χειροθεσία σύμφωνα μὲ τὰ μοναστηριακὰ τυπικά. Ἡ ἐπίδοση τῆς ράβδου καταχωρίζεται, ὅπως θὰ δοῦμε, ἤδη σὲ μοναστηριακὰ τυπικά ἀπὸ τὸν 11ο αἰ. καὶ ἔπειτα περὶ στὰ εὐχολόγια τῆς ὕστερης περιόδου.

Πίνακας 2. Ἀναφορὲς ἐπίδοσης ράβδου σὲ μοναστηριακὰ Τυπικά

Ὑποτύπωσις Μανουήλ (1080)	<i>Λαμβανέτω τὴν ποιμαντικὴν ράβδον ἀπὸ τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου</i>
Τυπικὸ Παύλου Εὐεργετινοῦ (1098-1118)	<i>Ποίησαντά τε βαθείας γονυκλισίας τρεῖς ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης, λαμβάνειν ἐκεῖθεν τὸ τυπικὸν καὶ τὴν βακτηρίαν, ἐπιφωνούντων πάντων τὸ ἄξιος</i>
Ὑποτύπωσις Χριστοδοῦλου (1091)	<i>Λήψεται τὴν ποιμαντικὴν ράβδον ὁ ἱερεὺς ἔνδον τῶν ἱερῶν Κιγκλίδων πρὸ τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου κειμένην, καὶ τῷ εἰς ἡγουμενείαν προκριθέντι ταύτην ἐγχειρίσει [...] ἐπιφωνοῦντες τὸ ἄξιος</i>
Τυπικὸ Εἰρήνης Δούκαινας Κομνηνῆς (1110-16)	<i>Τοῦ τυπικοῦ ἡμῶν καὶ τῆς βακτηρίας ἐν τῷ πρὸ τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου τόπῳ κειμένων [...] λήψεται ταῦτα</i>
Τυπικὸ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ (1136)	<i>Εἶτα καὶ τὴν ποιμαντικὴν ράβδον ὁ χειροτονούμενος ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Παντοκράτορος εἰκόνοσ μετὰ πολλῆς εὐλαβείας ὑποδέξεται</i>

<p>Memorandum Λέοντος ἐπισκόπου Ναυπλίου (1143)</p>	<p><i>ὁ προκριθείς πρὸς τὴν ἡγουμενίαν ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ γονυκλισίαν ποιήσας πρότερον τὴν ῥάβδον παρὰ τοῦ ἱερέως μετὰ τῆς προσηκούσης εὐχῆς καὶ εὐλογίας ἐγχειριζέσθω, τὸ ἄξιός τε ἐκ τρίτου παρὰ τῶν μοναχῶν ἀκουέτω</i></p>
<p>Τυπικὸ Λέοντος ἐπισκόπου Ναυπλίου (1149)</p>	<p><i>[..] τῇ πανενδόξῳ εἰκόνι τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν καὶ θεομήτορος πρὸς τὸ ἀνελεσθαι τὸ παρὸν τυπικὸν καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον, ὡς ἀπ' αὐτῆς ἔμπροσθεν ταύτης τηρικαῦτα κειμένα, τρισαγίου δὲ δοξολογίας καὶ ἱκετηρίας γενομένης καὶ ἐκεῖνου ταῦτα καθ' ὃν εἴρηται τρόπον ἀναλαβόντος ἐνθρονίζεσθαι</i></p>
<p>Τυπικὸ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (1152)</p>	<p><i>Ποιήσαντά τε βαθείας τρεῖς γονυκλισίας ἐπὶ τῆς τραπέζης, λαμβάνειν ἐκεῖθεν τὸ τυπικὸν καὶ τὴν βακτηρίαν, ἐπιφωνούντων πάντων τὸ ἄξιος</i></p>
<p>Τυπικὸ Ἀθανασίου Φιλανθρωπηνοῦ (1158)</p>	<p><i>Εἰσελεύσεται μετὰ τοῦ ἱερέως εἰς τὸ ἅγιον θυσιαστήριον ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ. Καὶ τοῦ παρόντος Τυπικοῦ ἡμῶν καὶ τῆς βακτηρίας ἐν τῷ πρὸ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου τόπῳ κειμένων, τρεῖς γονυκλισίας ποιήσας λήψεται ταῦτα ἀποσκοπῶν καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀναλογιζόμενος ὅθεν ταῦτα λαμβάνει καὶ τίνι ὑπισχνεῖται φυλάττειν αὐτὰ καὶ ὅτι ἄγγελοι τὴν ὑπόσχεσιν ἀπογράφονται</i></p>
<p>Τυπικὸ Νικηφόρου Μυστικοῦ (1162)</p>	<p><i>Τυπικοῦ ἡμῶν καὶ τῆς βακτηρίας ἐν τῷ πρὸ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου τόπῳ κειμένων [...] πάσης δὲ τῆς ἀδελφότητος ἐπιφωνησάσης τὸ ἄξιος</i></p>

Τυπικό Μιχαήλ VIII Παλαιολόγου (1261)	<i>Εἶτα κατὰ τὴν εἰωθυίαν τοῖς βασιλεῦσι προχείρισιν, τὴν αὐτὴν παρὰ τοῦ βασιλέως ῥάβδον καὶ βακτηρίαν ἐγχειρισθήσεται</i>
Τυπικό Θεοδώρας Παλαιολογίνας (1294-1301)	<i>Τὴν ἐπιλεγείσαν προσάξουσιν, ἐφ' ᾧ γε τὴν τῆς ἡγουμενείας ἐγχειρισθῆναι βακτηρίαν</i>
Τυπικό Ἰωακείμ ἐπισκόπου Ζιχνῶν (1332)	<i>εἶπερ καιροῦ καλοῦντος ἢ ἀνέρχεσθαι αὐτὸν πρὸς τὸν κραταιὸν καὶ ἅγιον ἡμῶν αὐθέντην καὶ βασιλέα καὶ λαμβάνειν παρ' αὐτοῦ τῆς προστασίας τὴν βακτηρίαν, ἢ ἀποστέλλειν πρὸς αὐτὸν καὶ διὰ προστάγματος δέχεσθαι ταύτην</i>
Α' Διαθήκη Χαρίτωνος (1370)	<i>ἐπανέρχεται δὲ πάλιν ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει καὶ δέχεται παρὰ τοῦ θειοτάτου πρώτου τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον</i>
Β' Διαθήκη Χαρίτωνος (1370)	<i>Δέχεται παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου τοῦ πρώτου τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον</i>

Ἐντοπίζουμε τὴν πρώτη ἀναφορὰ στὴν Ὑποτύπωση τοῦ μοναχοῦ Μανουήλ καὶ κτήτορος τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας Ἐλεούσης στὴν περιοχὴ τῆς Στρούμιτσα (1080)¹⁵. Ὁ γράφων ἀναφέρει ὅτι μετὰ ἀπὸ τὸ τρισάγιο ὁ ἡγούμενος θὰ κάνει μία μετάνοια καὶ θὰ πάρει τὴν ποιμαντορικὴ ῥάβδο¹⁶. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀνωτέρω πίνακα (πίν. 2) διαπιστώνουμε ὅτι τὸ τελετουργικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνάληψης τῆς ῥάβδου ἐμφανίζεται σὲ μονὲς τόσο τῆς πρωτεύουσας ὅσο καὶ τῆς περιφέρειας τῆς αὐτοκρατορίας.

15. J. Thomas – A. Constantinides-Hero, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Washington D.C. 2000, τ. I, σ. 185.

16. L. Petit, «Le Monastère de Notre-Dame de Pitié en Macédoine», *IRAIK* 6 (1900), σ. 88, 29-31: ἅμα τοῖς μοναχοῖς ἀπελθεῖν, τῆς νενομισμένης ἀκολουθίας ἐπ' αὐτῷ προβανούσης, λαμβανέτω τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον ἀπὸ τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου, τρισαγίου γενομένου καὶ παρ' αὐτοῦ γονυκλισίας.

Ίδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ ράβδος δὲν δίδεται σὲ καμμία περίπτωση ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἀλλὰ λαμβάνεται ἀπὸ τὸ ἅγιο θυσιαστήριο ἢ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ προστάτου Ἁγίου τῆς μονῆς –σὲ ἐλάχιστα τυπικὰ ἐπιδίδεται ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ σὲ δύο περιπτώσεις ἀπὸ τὸν Πρῶτο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς Διαθήκης τοῦ Χαρίτωνος γιὰ τὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου.

Κατὰ τὴν ὕστερη περίοδο γνωρίζουμε ὅτι τὸ ἴδιο ἀντικείμενο ἐλάμβανε ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν πρόβλησή¹⁷ του καὶ ὁ Αὐτοκράτορας κατὰ τὴ στέψη του¹⁸. Ἡ ράβδος, καθὼς φαίνεται, σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης († 1429), ἦταν σύμβολο διοικητικῆς ἐξουσίας καὶ γι' αὐτὸ διαμορφωνόταν μὲ δύο λαβὲς σὰν ἄγκυρες καὶ στὸ ἐπάνω μέρος ἦταν κοσμημένη μὲ σταυρό¹⁹.

Ὁ συμβολισμὸς αὐτός, τὸν ὁποῖο καταγράφει ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ἐκφράζεται καὶ στὸ περιεχόμενο φράσεων ποὺ προσετέθησαν στὴ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου στὸ τέλος τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου. Δύο κυπριακὰ χειρόγραφα [κώδικας Κιτίου 18 (15ος αἰ.-16ος αἰ.) καὶ κώδικας Διονυσίου 489 (15ος αἰ.-16ος αἰ.)], στὴν τάξη τῆς χειροθεσίας ἡγουμένου, καταχωρίζουν τὴν ἐπίδοση τῆς ράβδου ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα πρὸς τὸν ἡγούμενο νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴ φράση: «*Λάβε ταύτην βακτηρίαν ἰν' ἐφ' ἣ στηριζόμενος θεοφιλῶς τὸ ποιμνιόν σου κυβερνήσεις· ὅτι καὶ λόγον μέλλεις ἀποδοῦναι ὑπὲρ αὐτοῦ τῷ ἡμετέρῳ Θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως*»²⁰.

Ίδιαίτερη σημασία ἔχει ὅτι τὰ παραπάνω χειρόγραφα καταχωρίζουν καὶ κατὰ τὴ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἴδια τελετουργικὴ πράξη μὲ τὴν ἐπίδοση τῆς ράβδου καὶ τὴν ἐκφώνηση ἐλάχιστα διαφοροποιημένης φράσης «*Λάβε τὴν ράβδον ταύτην ἵνα ποιμαίνης τὸ ἐμπιστευθέν σοι*

17. Ψευδο-Κωδινός, *Περὶ ὀφρικών*, σ. 254.

18. Γ. Ράλλης – Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθῆναι 1992, τ. IV, σσ. 548, 552. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Ναοῦ καὶ τῆς τούτου καθιερώσεως*, PG 155, 356B.

19. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τῆς Ἱερᾶς Λειτουργίας*, PG 155, 257A-C: τὴν ἐξουσίαν δηλοῖ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ στηρικτικὸν τοῦ λαοῦ καὶ τὸ ποιμαντικόν, καὶ τὸ ὁδηγεῖν δύνασθαι, καὶ τὸ παιδεύειν τοὺς ἀπειθοῦντας, καὶ τὸ συνάγειν εἰς ἑαυτὸν τοὺς μακρὰν διὰ καὶ λαβὰς ὡς ἀγκύρας ἄνωθεν ἔχει [...] καὶ τελευταῖον τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ τὸ τρίπαιον, ἐν ᾧ νικῶμεν.

20. Παπαϊωάννου, *Τακτικόν*, 87. Διονυσίου 489, f. 87r-v.

ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῖς μὲν εὐπειθοῦσιν ἔστω αὐτοῖς ὑπὸ σοῦ βακτηρία καὶ ὑποστηριγμός, τοῖς δὲ ἀπειθοῦσι καὶ εὐτραπέλοις χρῆσαι αὐτῇ ῥάβδῳ ἐπιστυπτικῇ, ῥάβδῳ παιδεύσεως»²¹.

B. Εἰκαστικὴ ἀπόδοση τῆς Χειροθεσίας

Ἡ ἐπίδοση τῆς ῥάβδου στὴν εἰκονογραφία τῆς ὑπὸ ἔρευνα περιόδου ἐμφανίζεται σὲ δύο χειρόγραφα τοῦ 11ου αἰ. καὶ σὲ λειτουργικὸ εἰλητάριο ποῦ χρονολογεῖται μεταξὺ τῶν τελῶν τοῦ 11ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰ.²².

Ἡ παλαιότερη σωζόμενη μικρογραφία ποῦ παρουσιάζει ἐπίδοση ῥάβδου ἀπαντᾷ στὸν κώδικα Add. 19.352, τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Λονδίνου –πρόκειται γιὰ τὸ περίφημο Ψαλτήριον τοῦ Θεοδώρου μὲ διακόσμηση στὴν ὥα²³. Τὸ ψαλτήριον φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν Στουδίτη μοναχὸ καὶ πρωτοπρεσβύτερο Θεόδωρο τὸ 1066²⁴. Στὸ f. 192r, (εἰκ. 1) ἱστορεῖται ἡ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου. Ἡ στουδιτικὴ προέλευση τοῦ χειρογράφου μᾶς βοηθεῖ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ εἰκαστικὴ ἀποτύπωση ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ στουδιτικὸ τυπικὸ, ποῦ, ἂν καὶ σώζεται

21. Παπαϊωάννου, *Τακτικόν*, 241. Διονυσίου 489, f. 79v

22. Σχετικὲς ἀναφορὲς βλ. ἐν: S. Dufrenne, «Deux chefs-d'oeuvre de la miniature du XIe siècle», *CahArch* 17 (1967), σσ. 187-191, εἰκ. 16, C. Walter, *Art and Ritual of the Byzantine Church*, (Birmingham Byzantine Series I), [Variorum Prints 3], London 1982, 28.

23. S. Der Nersessian, *L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age II*. Londres, Add. 19.352, Paris 1970, εἰκ. 301. Βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ χειρόγραφο βλ. ἐν: J. C. Anderson, "On the Nature of the Theodore Psalter", *ArtB* 70 (1988), σσ. 550-568. Γ. Γαλάβαρης, *Ζωγραφικὴ βυζαντινῶν χειρογράφων*, Ἀθήνα 1995, σ. 231. H. C. Evans – W. D. Wixom, *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*, Metropolitan Museum of Art, New York 1997, No. 53, σσ. 98-99. Ch. Barber, *Theodore Psalter: Electronic Facsimile*, Champaign 2000. B. Crostini, "Navigando per il Salterio: Riflessioni intorno all'edizione elettronica del manoscritto Londra, British Library, Add. 19.352", *BollGrott* 55 (2001), σσ. 191-215.

24. Ἡ φιλοτέχνηση τῶν μικρογραφιῶν ἀπὸ μοναχοῦς τῆς Μονῆς Στουδίου ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ τὴν Hutter. βλ. I. Hutter, „Theodoros βιβλιογράφος und die Buchmalerei in Studiu“, στό: S. Luca – L. Perria, *Opora. Studi in onore di mgr. Paul Canari per il LXXX compleanno*, Grottaferrata 1997, σ. 197.

ώς κείμενο²⁵, ἐν τούτοις δὲν κάνει λόγο γιὰ ἐπίδοση τῆς ράβδου στὴ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου.

Στὴ μικρογραφία παρουσιάζεται ὁ Χριστὸς μέσα σὲ γαλανὸ οὐρανὸ νὰ ἐπιδίδει τὴ ράβδο σὲ ἕναν ἄγγελο, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του τὴν ἐπιδίδει σὲ μορφή ἐνδεδυμένη μὲ μελανὸ παλλίο. Πάνω ἀπὸ τὴ μορφή ὑπάρχει ἐπιγραφή: ὁ ἀγιώτατος(ος) π(ατ)ῆρ ἡμῶ(ν), ποὺ φανερώνει ὅτι εἶναι ὁ ἡγούμενος. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἀποδίδονται συνολικὰ ἕξι μοναχοὶ γονατιστοὶ σὲ στάση δέησης καὶ ἡ ἐπιγραφή: οἱ μοναχοὶ βάλλοντ(ες) μετάνοιαν. Τὴ σκηνὴ πλαισιώνουν δύο ἀκόμη μορφές ποὺ ἐπιβεβαιώνουν ὅτι πρόκειται γιὰ τυπικὸ τῆς Μονῆς Στουδίου. Ἀριστερὰ ἐμφανίζεται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένη ἡ Μονὴ Στουδίου, καὶ δεξιὰ μία μορφή μὲ ἱερατικὴ ἀμφίεση πρεσβυτέρου σὲ στάση δέησης καὶ τὴν ἐπιγραφή: ὁ ὁσῖος π(ατ)ῆρ, ὑπονοώντας τὸν Ἅγ. Θεόδωρο τὸν Στουδίτη.

Ἡ μικρογραφία ἀπαντᾷ μετὰ ἀπὸ τοὺς ψαλμοὺς καὶ πρὶν ἀπὸ τὶς ἑννέα ᾠδές. Πρὶν ἀπὸ αὐτήν, στὸ f. 191v, ἀναγράφεται ἐπίκληση πρὸς τὸν Χριστὸ σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ ἡγουμένου. Ἡ ἐπίκληση σὲ μεγαλογράμματη γραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς: Ω Χ(ΡΙΣΤ)Ε Σ(ΩΤ)ΕΡ Ω Θ(ΕΟ)Υ Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΛΟΓΕ/ ΤΟΥΤΟΝ Γ'ΟΝ ΕΙΛΟΥ ΤΗΣ ΕΜΗΣ ΠΡΟΕΣΤΕΝΑΙ/ ΜΟΝ(ΗΣ) ΜΑΛΙΣΤΑ ΠΟΔΗΓΕΤΗΝ/ ΔΕΙΞΟΝ ΚΡΑΤΙΣΤΟΝ ΤΗΣΔΕ ΠΟΙΜΕΝ(ΗΣ) ΠΟΙΜΕ(ΝΑ)/ ΤΩΝ ΣΩΝ ΛΟΓΙΚΩΝ ΘΡΕΜΜΑΤ(ΩΝ) ΕΠΙΣΤΑΤΗΝ(Ν)/ ΑΡΙΣΤΟΝ ΗΔΥΝ ΕΥΠΡΟΣΙΤΟΝ ΣΥΝ ΛΟΓΩ/ ΑΙΤΩ ΜΕΝ ΑΥΤΟΣ ΠΡΟΣ ΔΕ ΚΑΙ ΣΟΣ ΟΙΚΕΤΗΣ/ Ο Χ(ΡΙΣΤΟ)Σ. ΕΙΚΩ ΛΙΤΑΙΣ ΣΟΥ ΦΙΛΕ ΜΟΥ ΚΑΙ ΔΗ Μ' ΕΧΕΙ.

Στὸ f. 192r, στὸ ὁποῖο βρίσκεται ἡ μικρογραφία, πάνω καὶ κάτω ἀπὸ αὐτήν, ὑπάρχει τὸ ἐξῆς κείμενο σὲ μεγαλογράμματη γραφὴ: ΕΡΥΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΟΝ ΗΝ ΕΙΛΗΦΕΤΕ/ ΒΑΚΤΗΡΙΑ ΣΤΗΡΙΓΜΑ ΠΑΝΤΙ ΤΩ ΒΙΩ/ ΟΥ ΤΙΣ ΓΑΡ ΑΥΤΩ ΔΥΣΜΕΝ(ΗΣ) ΚΑΤΗΣΧΥΣΕΙ.

Τὸ κείμενο τῆς ἐπίκλησης καὶ τὸ κείμενο ποὺ συνοδεύει τὴ μικρογραφία περιέχει τὸν συμβολισμὸ τοῦ ποιμένου, ὁ ὁποῖος λαμβάνει τὴ ράβδο ὡς διακριτικὸ ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Θεό, τὸ ὁποῖο κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀφαιρέσει, ὑπονοώντας φυσικὰ τὴν ἰσόβια διοίκηση τοῦ ἡγουμένου.

25. Thomas - Constantinides-Hero, *Byzantine Monastic*, σσ. 67-119.

Ἡ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου στὸν κώδικα gr. 74, τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ, τετραευάγγελο τοῦ β' μισοῦ τοῦ 11ου αἰ. (εἰκ. 2)²⁶ παρουσιάζεται μετὰ μιὰ διαφορετικὴ εἰκαστικὴ ἀντίληψη. Ἡ μικρογραφία ἱστορεῖται στὸ f. 213r, στὸ τέλος τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ἡ σκηνὴ παρουσιάζει τὸν Ἅγ. Ἰωάννη τὸν Θεολόγο νὰ ἐπιδίδει ράβδο σὲ μορφὴ μετὰ ἐνδυμασίᾳ μοναχοῦ, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ ἐπιγραφὴν ὁ κύρ ἡγούμ(ενος). Οἱ μορφές αὐτὲς ἀποδίδονται μέσα σὲ κτίσμα μετὰ ἐπικλινεῖς στέγες ποὺ ἐπικάθονται σὲ πέντε κίονες. Ἡ λιτὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ κτηρίου δὲν βοηθᾷ στὸ νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ κτήριο, ποὺ ἀναμφίβολα ὅμως εἶναι ἐκκλησιαστικόν. Πάνω ἀπὸ τὸ κτίσμα προβάλλει τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ, μέσα ἀπὸ γαλάζιο οὐρανόν, νὰ δεικνύει τὴ μορφὴ μετὰ τὰ μοναχικὰ ἐνδύματα. Τὴ σκηνὴ συμπληρώνουν φοινικες γεμάτοι καρπούς. Κάτω ἀπὸ τὴ μικρογραφία ἀπαντᾷ συνοδευτικὸ κείμενο σὲ μεγαλογράμματη γραφὴ: ΟΥΚ ΕΚ ΣΙΩΝ ΟΥΚ ΕΚ ΑΛΛ ΟΥΡΑΝΟΘΕΝ/ ΗΚΕΙ ΚΟΜΙΖΩΝ ΤΗΝ ΘΕΟΔΟΤΟΝ ΡΑΒΔΟΝ/ καὶ συνεχίζει στὸ f. 213v: Ο ΧΡΙΣΤΕΡΑΚΤΟΣ ΟΥ/ ΤΟΤΙ ΘΕΗΓΟΡΟΣ/ ΔΕΧΟΥ ΤΟ ΔΩΡΟΝ ΣΦΡΑ/ ΓΙΔΑ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ/ Η ΜΑΛΛΟΝ ΕΙΠΕΙΝ ΙΧΧΥ/ ΟΣ ΘΕΙΑΣ ΡΑΒΔΟΝ/ ΕΧΘΡΩΝ ΔΑΠΑΝΤΩΝ ΚΥΡΙΕΥΩΝ ΕΝ ΜΕΣΣΩ/ ΩΣ ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΠΝΕΥ/ ΜΑΤΙ ΨΑΛΛΩΝ ΓΡΑΦΕΙ/ ΤΟΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΑΙΤΙ/ ΟΝ ΥΜΝΕΙ ΠΡΟΦΡΟΝΩΣ.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κειμένου δὲν ἀναφέρεται στὸν συμβολισμό τοῦ ποιμένου, ἀλλὰ ἐπικεντρώνεται στὴν ἐπίδοση τῆς ράβδου, ὥστε νὰ δοθεῖ ἔμφαση στὸ ὅτι ἡ ράβδος δίνεται ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς σύμβολο ἐξουσίας, μετὰ τὸ ὁποῖο θὰ κυριεύσει ὅλους τοὺς ἐχθρούς του.

Ἡ S. Dufrenne ἔχει ὑποστηρίξει τὴν ἄποψη ὅτι τὸ τετραευάγγελο *parisianus graecus* 74 πρέπει νὰ ἔχει φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον τῆς Μονῆς Στουδίου²⁷. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὴν παραπάνω ἄποψη, μπορούμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ μικρογραφία ἀποτυπώνει τὴ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου σύμφωνα μετὰ τὸ στουδιτικὸ τυπικόν.

26. Dufrenne, *Deux chefs*, σσ. 190-191. Ν. Ἐλεόπουλος, *Ἡ Βιβλιοθήκη καὶ τὸ βιβλιογραφικὸν ἐργαστήριον τῆς Μονῆς τῶν Στουδίου*, Ἀθῆναι 1967, σ. 108, εἰκ. 39. Για τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία τοῦ κώδικα βλ. S. Der Nersessian, «Recherches sur les miniatures du Parisinus gr. 74», *JÖB* 21 (1972), σσ. 109-117. S. Tsuji, "The Headpiece Miniatures and Genealogy Pictures in Par. gr. 74", *DOP* 29 (1975), σσ. 165-203. G. Galavaris, *The Illustrations of the Prefaces in Byzantine Gospels*, Wien 1979.

27. Dufrenne, *Deux chefs*, σ. 191.

Ἡ μεταγενέστερη μικρογραφία (εἰκ. 3) στὸ λειτουργικὸ περγαμηνὸ εἰλητάριο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Λένινγκραντ, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Farmakonji²⁸ στὰ τέλη 11ου-ἀρχὲς 12ου αἰ. καὶ περιέχει τὸν Ἑσπερινὸ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τὴ Θ. Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων, ἀκολουθεῖ κι αὐτὴ τὴν ἴδια εἰκαστικὴ ἀπόδοση μὲ τὴ μικρογραφία τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Θεοδώρου (1066).

Ἡ παράσταση χωρίζεται σὲ τρία ἐπίπεδα μὲ ἐρυθρὰ πλαίσια. Στὸ πρῶτο πλαίσιο στέκεται μετωπικὸς ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ὁ ὁποῖος δίδει τὴ ράβδο σὲ μορφή ἐνδεδυμένη μὲ ἱερατικὴ ἐνδυμασία πρεσβυτέρου ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή ὁ ἄ(γιος) πατήρ. Ἡ μορφή αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς μεταφέρει τὴ ράβδο σὲ μορφή ἐνδεδυμένη μὲ μοναχικὴ ἐνδυμασία ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή ὁ κύρ ἡγούμενος. Στὸ τρίτο καὶ τελευταῖο πλαίσιο εἰκονίζονται ἕξι μοναχοί, γονατιστοὶ καὶ σὲ στάση δέησης καὶ ἐπιγραφή: οἱ μοναχοί.

Τὴ μικρογραφία δὲν τὴ συμπληρώνει κάποιο σχετικὸ κείμενο ἀλλὰ σίγουρα διαπιστώνεται ἡ κοινὴ εἰκαστικὴ ἀντίληψη σχετικὰ μὲ τὴ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Θεοδώρου (1066). Οἱ ἐπιγραφές τῶν δύο μικρογραφιῶν ταυτίζονται ἀπόλυτα. Εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸν ὄρο κύρ ἡγούμενος γιὰ τὴν ἐπιγραφή τῆς μορφῆς τοῦ ἡγουμένου, ὀφείλουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι αὐτὸς δὲν ἐπιλέγεται τυχαῖα. Σχετικὴ ἀναφορὰ κάνει μὲ τὸν ἴδιο ὄρο ὁ Θεόδωρος Στουδίτης στὴ Διαθήκη του²⁹, στὴν ὁποία ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς μοναχοὺς του καὶ τονίζει ὅτι τὸν κύριον ἡγούμενο ὀφείλουν νὰ τὸν δεχθοῦν ἐπειδὴ τὸν ἐξέλεξαν αὐτοὶ καὶ ὁ Θεός.

28. B.V. Farmakovskij, “Vizantijskij pergamennyj rukopisnyj svitok s miniatjurami primadležaščij” *IRAİK* 6 (1901), σσ. 253-359, βλ. εἰδικὰ σσ. 326-343. A. Grabar, «Un rouleau liturgique constantinopolitain et ses peintures», *DOP* (8) 1954, σσ. 168-169.

29. Θεόδωρος Στουδίτης, *Διαθήκη*, PG 99, 1821D: Δέξασθε τὸν κύριον τὸν ἡγούμενον, καθὼς ἐξελέξασθε αὐτὸν οἱ πάντες οὐδενὶ γὰρ ἕξεστι κατ’ οὐδένα τρόπον αἰρήσασθαι ἄλλον τινὰ βίον παρ’ ὃ ὑπάρχει καὶ οὗτος ὁ δεσμὸς ὑπὸ Κυρίου. Τὴν ἴδια ἀναφορὰ ἐντοπίζουμε καὶ στὴ Διαθήκη τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου – πρόκειται γιὰ ἀντιγραφή ἀπὸ τὴ Διαθήκη τοῦ Θεοδώρου. Βλ. P. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, σ. 122. 1-3: Ἀλλὰ δεῦρο καὶ ὑμεῖς, τέκνα καὶ ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς οἰκτροτάτης φωνῆς. Δέξασθε καὶ ἀποδέξασθε τὸν κύριον τὸν ἡγούμενον, καθότι ἐγὼ ἐξελέξαμην αὐτόν.

Τὸ γεγονός ὅτι τὴ ράβδο τὴν κομίζει ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ τὸ κείμενο τοῦ εἰληταρίου εἶναι ἡ προηγιασμένη Θ. Λειτουργία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Θεόδωρος Στουδίτης († 843) ἔγραψε σχετικὸ υπόμνημα³⁰, μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ μικρογραφία ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο τῆς Μονῆς Στουδίου. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν μπορούμε μὲ ἀσφάλεια νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο τῆς Μονῆς Στουδίου, εἶναι ἀδιαμφισβήτητο ὅτι οἱ μικρογραφίες ἀποτυπώνουν τὴν τάξη χειροθεσίας ἡγουμένου στὴν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ καλλιτέχνες αὐτῶν τῶν μικρογραφιῶν, θέλοντας νὰ ἐκφράσουν τὴν διοικητικὴ ἰσχὺ τοῦ ἡγουμένου ποὺ λαμβάνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ἱστοροῦν τὴ στιγμή τῆς ἐπίδοσης τῆς ράβδου, στάδιο ἀπὸ τὴ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου. Ἡ χρῆση ράβδου ἀπὸ τὸν ποιμένα χρησιμοποιεῖται ἀλληγορικὰ ὡς εἰκόνα στὸν 22ο ψαλμὸ τοῦ Δαβίδ. Σύμφωνα μὲ τὸν ψαλμὸ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ποιμένας ποὺ ὀδηγεῖ τὰ πρόβατά του πρὸς τὴν αἰώνια ζωὴ. Συγκεκριμένα στὸν τέταρτο στίχο γίνεται λόγος γιὰ ράβδο καὶ βακτηρία ὡς βοηθητικὸ ἀντικείμενο στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ³¹.

Στὴ μικρογραφία τοῦ *Ψαλτηρίου τοῦ Θεόδωρου* (1066) ποὺ ξεπροβάλλει ὁ Χριστὸς ἀπὸ τὸν Οὐρανὸ καὶ στὴ μικρογραφία τοῦ τετραευάγγελου *parisianus graecus 74* (11ος αἰ.) ποὺ ξεπροβάλλει τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ (*manus Dei*), ὑπομνηματίζεται μὲ εἰκαστικὸ τρόπο ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ διοίκηση τοῦ ἡγουμένου παρέχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ποιμένας ὄλων. Ἐπίσης στὴ μικρογραφία τοῦ λειτουργικοῦ εἰληταρίου τοῦ *Λένιγκραντ* (ἀρχὲς 12ου αἰ.), ποὺ ἡ ράβδος παραδίδεται ἀπὸ Ἅγιο ὅπως καὶ στὸ τετραευάγγελο *parisianus graecus 74* (β' μισὸ 11ου αἰ), ὑπομνηματίζεται ἡ ἐπίδοση ἀπὸ τὸν πάτρωνα τοῦ Μοναστηριοῦ.

Τὰ εἰκονογραφικὰ αὐτὰ στοιχεῖα συμβαδίζουν μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα τάξη χειροθεσίας ὅπως τὴν εἶδαμε μέσα ἀπὸ τὰ μοναστηριακὰ τυπικά. Σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ αὐτὰ ἡ ράβδος λαμβάνεται ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Βῆμα τὸ ὁποῖο

30. Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἑρμηνεῖα τῆς λειτουργίας τῶν προηγιασμένων*, PG 99, 1688-1689. Ὁ Ν. Μωραΐτης ἀναφέρει ὅτι πρόκειται γιὰ ψευδεπίγραφο κείμενο ποὺ χρονολογεῖται μεταξὺ 12ου καὶ 13ου αἰ. βλ. Δ. Μωραΐτης, *Ἡ λειτουργία τῶν Προηγιασμένων*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 11, 87.

31. *Ψαλμ.* 22.4: ἡ ράβδος σου καὶ ἡ βακτηρία σου, αὐταὶ μὲ παρεκάλεσαν.

στήν πατερική σκέψη θεωρήθηκε ως σύμβολο τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοῦ Θρόνου τοῦ Θεοῦ³², ἐνῶ σὲ μερικὰ ἄλλα τυπικὰ λαμβάνεται ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ πάτρωνα Ἁγίου τῆς Μονῆς³³.

Στὴ δυτικὴ εἰκονογραφία σώζονται τρεῖς ἐνδιαφέρουσες εἰκαστικὲς ἀποτυπώσεις μὲ ἐπίδοση ράβδου. Στὴν πρώτη σὲ τοιχογραφία στὴν Κρύπτη τῆς βασιλικῆς τῆς Aquileia (1170)³⁴ ἀποδίδεται ὁ Ἄπ. Πέτρος νὰ ἐπιδίδει ράβδο στὸν Ἑρμαγόρα. Στὴ δεύτερη εἰκαστικὴ ἀποτύπωση σὲ ἐπίχρσο κάλυμμα Ευαγγελίου ἀπὸ τὴν Aquileia στὸ Μουσεῖο τοῦ Ἁγ. Μάρκου, ἐντοπίζουμε παράσταση κάτω ἀπὸ τὴ σταύρωση μὲ ἐπίδοση τῆς ράβδου στὸν Ἁγ. Μάρκο (εἰκ. 4). Ἡ τρίτη εἰκαστικὴ ἀποτύπωση εἶναι σὲ σμάλτο στὴν Pala d' Oro τοῦ Ἁγ. Μάρκου στὴ Βενετία μὲ παράσταση στὴν ὁποία ὁ Ἄπ. Πέτρος ἐπιδίδει ράβδο στὸν Ἄπ. Μάρκο³⁵ (1342/45). Στὶς τρεῖς αὐτὲς εἰκαστικὲς ἀποτυπώσεις ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὴν ἐπίδοση τῆς ράβδου ὡς συμβόλου σὲ ἐπισκοπικὲς χειροτονίες. Αὐτὲς δίνουν ἔμφαση στὴν ἐπίδοση τῆς ράβδου σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν εὐλογία ποὺ παρουσίαζαν οἱ εἰκαστικὲς ἀποδόσεις ἀνατολικῶν χειροτονιῶν³⁶. Συνεπῶς ἡ ἐπίδοση τῆς ράβδου –τοῦλάχιστον εἰκαστικά– στὴν ἀνατολὴ ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὴ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου³⁷.

32. Απ. Μαντᾶς, *Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῶν Μεσοβυζαντινῶν Ναῶν τῆς Ἑλλάδος (843-1204)*, Ἀθήνα 2001, σ. 56.

33. Ἰδιαιτέρο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου σύμφωνα μὲ τὸ τυπικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Μεγαλομάρτυρος Μάμαντος στὴν Κωνσταντινούπολη (1158), κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἡγούμενος λαμβάνει τὴ ράβδο ἀπὸ τὸ θυσιαστήριο ἀφοῦ ἔχει ψαλεῖ τροπάριο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ ἐπίδοση τῆς ράβδου ἀπὸ τὸν Θεὸ στὸν Ἅγιο. βλ. Σ. Εὐστρατιάδης, «Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος», *Ἑλληνικά* 1 (1928), σ. 258: *Ἐν τῇ ράβδῳ ἅγιε τῇ ἐκ Θεοῦ σου [δοθείση, τὸν λαόν σου ποιῆσανον, ἐπὶ νομάς ζωηφόρους· θήρας δέ, τοὺς ἀοράτους καὶ ἀνημέρους, σύντριψον, ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν σὲ ὑμνούοντων ὅτι πάντες οἱ ἐν κινδύνοις, προστάτην Μάμαν, θερμόν σὲ κεκτήμεθα]*. Thomas – Constantinides-Hero, *Byzantine Foundation*, σ. 996.

34. D. Brusin – G. Lorenzoni, *L'Arte del Patriarcato di Aquileia dal secolo IX al secolo XIII*, Padua 1968, εἰκ. 164.

35. *Il Tesoro di san Marco la Pala d' Oro*, Florence 1965, σ. 35, εἰκ. 73.

36. Walter, *Art and ritual*, σ. 134.

37. Τὸ παραπάνω ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα δείγματα μικρογραφιῶν φορητῶν εἰκόνων τῆς ὕστερης περιόδου, στὶς ὁποῖες ἱστορεῖται ἡ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου μὲ ἐπίδοση τῆς ράβδου π.χ. φορητὴ εἰκόνα Ὁσίου Κυρίλλου τοῦ Μπελοζέρσκ στὸ Ρωσικὸ Μουσεῖο στὴν Ἁγία Πετρούπολη (15ος αἰ.). βλ. H. C. Evans, *Byzantium Faith and Power (1261-1557)*. Yale University Press 2004, σ. 327, εἰκ. 197. Β. Λαζάρφ, *Ρωσικὲς Βυζαντινὲς Εἰκόνες*, Ἀθήνα 2006, σ. 325, εἰκ. 120.

Βάσει τῶν ὡς ἄνω ἐκτεθέντων μπορούμε νὰ προβοῦμε στίς ἐξῆς συμπερασματικές προτάσεις: Σύμφωνα μὲ τίς γραπτές πηγές, ἡ χειροθεσία τοῦ ἡγουμένου ὡς τελετὴ παρουσιάζει τελετουργικὲς ἐξελίξεις. Ἐντοπίζουμε τὴν τελετουργικὴ ἐξέλιξη τῆς ἐπιδόσεως ράβδου, ἡ ὁποία καταχωρίζεται στὰ χειρόγραφα εὐχολογιακοῦ περιεχομένου τοῦ τέλους τῆς ὕστερης περιόδου. Ὡστόσο τὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ διασώζουν ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰ. τὴν ἐπίδοση τῆς ράβδου ὡς συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνάληψης τῆς διοίκησης τοῦ ἡγουμένου. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ παρατηρεῖται, διότι τὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ παρουσιάζουν τὴ χειροθεσία χωρὶς τὴν τέλεσή της ἀπὸ ἀρχιερέα, καθὼς τὰ περισσότερα μοναστήρια ἦταν αὐτοδέσποτα, ἐνῶ τὰ εὐχολόγια παρουσιάζουν τὴν τάξη τοῦ Πατριαρχείου ἢ τῶν Μητροπόλεων. Ἡ λήψη τῆς ράβδου χωρὶς προβάλλουσα ἀρχὴ τὸν ἐπίσκοπο ἦταν μιὰ λειτουργικὴ ἔκφραση ποὺ φανέρωνε τὸν αὐτοδέσποτο χαρακτήρα τους.

Ἡ ἐξέταση τῶν μικρογραφιῶν μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι παρουσιάζεται ἡ τάξη χειροθεσίας ἡγουμένου σύμφωνα μὲ τὸ τυπικὸ τῆς Μ. Στουδίου. Τὸ κύρος τῆς μονῆς μετὰ ἀπὸ τὴ λεγόμενη «στουδιτικὴ μεταρρύθμιση»³⁸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι μόνο νὰ ἐπηρεασθοῦν καὶ ἄλλα μοναστηριακὰ τυπικά. ἀλλὰ καὶ τελετὲς τοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ, ὅπως ἡ ἐπισκοπικὴ χειροτονία καὶ ἡ στέψη τοῦ Αὐτοκράτορα.

SYMMARY

Investiture of Hegumen. Ritual and iconographical approach

By f. Ilias Karalis

PhD of Theology

The aim of this research is the investiture (cherotheresia) approach of Abbot through examination of euchological manuscripts and by the examination of iconography of middle and late byzantine period. Initially, the examination of manuscripts presented some ritual evolutions,

38. J. Leroy, «La réforme studite» στὸ: *Il monachesimo orientale*, OCA 153, σσ. 181-214. Thomas – Constantinides-Hero, *Byzantine Foundation*, 84, σσ. 89-90.

which is recorded in the end of the late byzantine period. However, the byzantine monastic foundation documents present these ritual evolutions already from the middle period. Moreover the examination of the rare scenes of investiture leads us to the conclusion that the investiture of the Abbot occurs according to the typicon of Stoudios. The validity of the monastery after the so-called "studite reform" resulted not merely to influence other monastic typika but also ceremonies to asmatic typical, as in the case of the episcopal ordination and court ceremonies such as the Emperor's coronation.



Είχ. 1. Βιβλιοθήκη Λονδίνου,
Add. 19.352, f. 192r, 1066.
Χειροθεσία ήγουμένου.



Είχ. 2. Έθνική βιβλιοθήκη Παρισιοῦ,
Gr. 74, f. 213r, 11ος αἰ.
Χειροθεσία ήγουμένου.



Είχ. 3. Βιβλιοθήκη τοῦ Λένινγκραντ.
Λειτουργικό περγαμηνό χειρόγραφο,
τέλη 11ου-άρχες 12ου αἰ.
Χειροθεσία ἡγουμένου.



Είχ. 4. Μουσείο Ἁγ. Μάρκου, Βενετία.
Ἐπίχρυση ἐπένδυση Εὐαγγελίου
ἀπὸ τὴν Aquileia, 1319/32.
Χειροτονία Ἀποστόλου Μάρκου.